

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 28 mars 2014

Mål nr

B 2232-11

KLAGANDE

Sten Olofssons Åkeri AB, 556596-8277

Wij 14

820 60 Delsbo

Ombud och offentlig försvarare: Advokat TÖ

MOTPART

Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

SAKEN

Företagsbot

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Hovrätten för Nedre Norrlands dom 2011-04-06 i mål B 1214-10

DOMSLUT

Högsta domstolen fastställer hovrättens domslut.

TÖ ska för försvaret i Högsta domstolen få ersättning av allmänna medel med 6 210 kr, varav 4 968 kr avser arbete och 1 242 kr mervärdesskatt. Denna kostnad ska bolaget betala tillbaka till staten.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

Sten Olofssons Åkeri AB har yrkat att Högsta domstolen ska sätta ned företagsboten till ett belopp om högst 150 000 kr.

Bolaget har även yrkat att återbetalningsskyldigheten för försvararkostnaderna vid tingsrätten och i hovrätten ska sättas ned.

Riksåklagaren har motsatt sig att hovrättens dom ändras.

DOMSKÄL

Allmänt om företagsbot

1. Företagsbot infördes genom lagstiftning år 1986. Tanken bakom systemet med företagsbot var att det skulle motverka brott inom ramen för näringsverksamhet. Det ansågs att det rådde bristande proportion mellan de brottspåföljder som dömdes ut och de ekonomiska intressen som kan stå på spel i ett företag. Ett annat skäl var att den tidigare ordningen innebar att ägarna av den självständiga förmögenhetsmassa, som ett företag kan utgöra, inte riskerade att

drabbas av några egentliga sanktioner om brott begicks i verksamheten. Enligt departementschefen borde sanktionen företagsbot innefatta ett påtagligt klander av de företag som ålades boten, men också på ett effektivt sätt eliminera de vinstintressen som kan ligga bakom brott i näringsverksamhet. Av bl.a. rättvise- och effektivitetsskäl ansåg departementschefen att sanktionen borde kunna tillämpas oberoende av företagets ägarform och juridiska konstruktion i övrigt. (Se prop. 1985/86:23 s. 12 ff.)

2. År 2006 genomfördes vissa förändringar av bestämmelserna om företagsbot. Lagändringarna innebar bl.a. att tillämpningsområdet för företagsbot utvidgades till att avse även mindre allvarlig brottslighet som sker inom ramen för näringsverksamhet. Utvidgningen ansågs viktig från brottspreventiv synpunkt. Det framhölls bl.a. att sanktioner mot juridiska personer har störst preventiv effekt när det gäller brott som begås inom ramen för en i övrigt seriös näringsverksamhet (se prop. 2005/06:59 s. 22 f.). Om näringsidkaren får bära de straffrättsliga konsekvenserna då brottsligheten är att hänföra till dennes verksamhet antogs det att incitamenten att organisera verksamheten på ett sådant sätt, att några överträdelser inte sker, skulle förstärkas. Därmed skulle intresset från konkurrenssynpunkt av att reglerna om näringsverksamheten följs kunna tillgodoses. Ett annat syfte med ändringarna var att systemet med företagsbot skulle effektiviseras och förenklas (se a. prop. s. 34).

Den grundläggande bestämmelsen om företagsbot

3. Den grundläggande bestämmelsen om företagsbot finns i 36 kap. 7 § brottsbalken. Enligt den ska en näringsidkare, på yrkande av allmän åklagare, åläggas företagsbot för brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamhet. En förutsättning är dock att det för brottet är föreskrivet strängare straff än penningböter. Det krävs också att näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen har kunnat krävas för att förebygga brottsligheten eller att brottet har

begåtts antingen av (1) en person i ledande ställning grundad på befogenhet att företräda näringsidkaren eller att fatta beslut på näringsidkarens vägnar eller av (2) en person som annars har haft ett särskilt ansvar för tillsyn eller kontroll i verksamheten. Har brottsligheten varit riktad mot näringsidkaren ska dock företagsbot inte åläggas.

4. Företagsboten är konstruerad som en särskild rättsverkan av brott (se 1 kap. 8 § brottsbalken). En företagsbot utgör således inte en påföljd för brott (se 1 kap. 3 §), utan är en annan typ av rättsföljd som grundar sig på brottet. Andra exempel på särskild rättsverkan av brott är förverkande av egendom (se 36 kap. brottsbalken), utvisning på grund av brott (se 8 kap. utlänningslagen [2005:716]) och brottsofferavgift (se lagen [1994:419] om brottsofferfond).

Det ska vara fråga om brott i näringsverksamhet

5. En förutsättning för att företagsbot ska få åläggas en näringsidkare är alltså att det har begåtts brott i utövningen av näringsverksamhet. För att ett handlande ska utgöra brott krävs att det stämmer överens med vad som anges som brott i en straffbestämmelse och att någon undantagsregel inte är tillämplig. Dessutom fordras att den som har handlat har ett sådant subjektivt förhållande till gärningen som krävs enligt straffbestämmelsen, dvs. att personen i fråga har handlat med uppsåt eller, om det är föreskrivet ansvar för oaktsamt handlande, har varit straffbart oaktsam. Ett ytterligare krav för att handlandet ska vara ett brott är att det inte har förelegat någon omständighet av subjektivt slag som innebär att gärningsmannen är ursäktad (t.ex. straffrättsvillfarelse enligt 24 kap. 9 § brottsbalken).

6. Frågan, om det handlande som åklagaren lägger till grund för sitt yrkande om företagsbot utgör brott, ska i princip prövas med avseende på en viss

utpekad person samtidigt som denna person i många fall inte är part i det mål i vilket talan om företagsbot prövas. Detta gäller t.ex. i alla de fall då näringsidkaren är en juridisk person, men också när åtal mot den enskilde av olika skäl, t.ex. därför att brottet är preskriberat, inte väcks samtidigt med talan om företagsbot. Domstolens uppgift är då att på det presenterade underlaget pröva om förutsättningarna för det av åklagaren angivna brottet, så långt det kan bedömas under de processuella förhållanden som gäller, är uppfyllda. Det kan samtidigt inte uteslutas att den person, som påstås ha begått ett brott i näringsverksamheten, i en rättegång där ett åtal prövas – och vid vilken han eller hon kan försvara sig på ett effektivt sätt – skulle ha varit fri från ansvar på någon grund som inte har aktualiserats i målet om företagsbot.

7. Det är också tydligt att prövningen av de subjektiva förutsättningarna för att ett brott har begåtts i näringsverksamhet – i de fall det påstås oaktsamhet – i någon mån får bli schematisk. Ibland kan det till och med vara så att någon av de personer, oklart vilken, som har befunnit sig i en sådan ställning att hans eller hennes handlande har kunnat föranleda företagsbot, måste ha begått det brott som åklagaren grundar sin talan om företagsbot på. Däremot är det knappast möjligt, annat än i mycket speciella situationer, att konstatera uppsåt hos en person utan att denne är identifierad. (Se prop. 1985/86:23 s. 62 f.)

Något om näringsidkare och näringsverksamhet

8. Vem som är att bedöma som näringsidkare behandlas i förarbetena. Uttrycket näringsidkare anges ha samma innebörd som på andra håll i lagstiftningen. Med näringsidkare avses således varje fysisk eller juridisk person som yrkesmässigt bedriver verksamhet av ekonomisk art, oavsett om denna är inriktad på vinst eller ej. Till de juridiska personer som bedriver näring hör i första hand sådana rättssubjekt som har bildats för ändamålet, t.ex. det stora flertalet aktiebolag samt handelsbolag, ekonomiska föreningar och

vissa stiftelser. Också statliga och kommunala bolag hör hit, liksom enskilda personer som driver näringsverksamhet. (Se prop. 1985/86:23 s. 24 och 62.)

9. Med näringsverksamhet förstås sådan verksamhet som framstår som ett led i det som näringsidkarens rörelse tar sikte på. Genom att det ska vara fråga om brott i utövningen av näringsverksamhet krävs att handlandet har utförts av näringsidkaren eller dennes ställföreträdare eller av anställda eller uppdragstagare hos näringsidkaren. Gärningen ska typiskt sett ha en klar anknytning till den verksamhet som bedrivs av näringsidkaren. (Se Nils-Olof Berggren m. fl., Brottbalken, En kommentar, maj 2012, BrB 36:4 s. 1.)

Allmänt om företagsbotens belopp

10. Enligt 36 kap. 8 § brottbalken ska en företagsbot numera bestämmas till lägst fem tusen och högst tio miljoner kr. När storleken av företagsboten bestäms ska straffskalan för det brott som har begåtts beaktas. Särskild hänsyn ska tas till den skada eller fara som brottsligheten har inneburit samt till brottslighetens omfattning och förhållande till näringsverksamheten. Skälig hänsyn ska också tas till om näringsidkaren tidigare har ålagts att betala företagsbot.

Ändringen år 2006 av beloppsgränserna

11. Före 2006 års reformering av reglerna om företagsbot gällde att det lägsta beloppet för företagsbot var tio tusen kr och det högsta tre miljoner kr. Att minimibeloppet sänktes till fem tusen kr hade att göra med att tillämpningsområdet för företagsbot då vidgades till att gälla också mindre allvarlig brottslighet. Tidigare krävdes för företagsbot att brottsligheten hade inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som var förenade med verksamheten eller annars var av allvarligt slag; numera räcker det att det har

varit fråga om brott på dagsbotsnivån. Höjningen av maximibeloppet syftade dels till att säkerställa att också allvarigare brottslighet kan mötas av en adekvat reaktion, dels till att anpassa beloppsgränserna till Sveriges internationella åtaganden. (Se prop. 2005/06:59 s. 61.) I förarbetena hänvisades också till att en höjning till tio miljoner kr innebär att företagsbot kan utgöra en reell sanktion även i förhållande till stora, multinationella företag. Att företagets storlek inte är en faktor som i sig ska tillmätas någon betydelse vid bestämmandet av företagsbotens belopp framgår dock av det följande (se p. 18).

Betydelsen av straffskalan för brottet

12. Som framgått ska alltså, vid bestämmandet av företagsbotens belopp, hänsyn tas till straffskalan för det brott som har begåtts i näringsverksamheten. Någon närmare kommentar till hur brottets straffskala ska beaktas lämnas inte i förarbetena. Så mycket torde dock stå klart att lagstiftaren här har avsett att uttrycka, att det har betydelse för företagsbotens storlek hur pass allvarligt det begångna brottet är.

13. I allmänhet gäller att lagstiftaren genom straffskalan för ett brott uttrycker det abstrakta straffvärdet av de olika gärningar som täcks av den aktuella straffbestämmelsen. Domstolens uppgift blir sedan att bedöma det konkreta straffvärdet av det brott som den tilltalade har begått. Straffskalorna är konstruerade så, att det också för de allra allvarligaste gärningarna av det aktuella slaget ska kunna dömas ut ett straff som motsvarar gärningarnas konkreta straffvärden. Samtidigt är det så att majoriteten av de gärningar som ryms under olika straffbestämmelser är av mindre allvarligt slag. I förhållande till dessa brott framstår ofta straffskalornas maxima som mycket höga.

14. Dessutom gäller att straffskalorna för vissa brott är indelade i olika svårhetsgrader, medan andra brott har en enhetlig straffskala. I fråga om arbetsmiljöbrott (se 3 kap. 10 § brottsbalken; se också p. 25) gäller t.ex. att straffskalan för arbetsmiljöbrott som består i vållande till annans död (se 3 kap. 7 §) är indelad i tre olika grader medan straffskalan för arbetsmiljöbrott som består i vållande till kroppsskada eller sjukdom (se 3 kap. 8 §) är indelad i två olika grader och straffskalan för arbetsmiljöbrott som består i framkallande av fara för annan (se 3 kap. 9 §) inte är gradindelad alls. Detta innebär t.ex. att straffskalan för arbetsmiljöbrott som består i vållande till kroppsskada eller sjukdom av normalgraden har ett lägre maximistraff (fängelse sex månader) än arbetsmiljöbrott som består i framkallande av fara för annan (fängelse två år). Samtidigt förhåller det sig så att fall i vilka en skada rent faktiskt har inträffat generellt sett är att bedöma som allvarligare än fall där endast en fara för den aktuella skadan har funnits. Mot denna bakgrund kan det inte ha varit lagstiftarens avsikt att straffskalan för den aktuella brottstypen ska vara den enda måttstocken för beaktandet av det begångna brottets svårhet. Det måste också, så långt det är möjligt, bedömas vilket konkret straffvärde som brottet har haft.

Den skada eller fara som brottsligheten har inneburit

15. Som har nämnts i punkt 10 ska den skada eller fara som brottsligheten har inneburit beaktas särskilt när företagsbotens belopp bestäms. I förarbetena anges att dessa faktorer, alltså skadan och faran, ska vara grundläggande för bestämmande av boten. Samtidigt framhålls det att utmätandet av företagsboten bör vara verksamhetsrelaterat snarare än personrelaterat. Subjektiva förhållanden, som att gärningen har begåtts uppsåtligen, bör ges en mindre framträdande betydelse till förmån för mer objektiva faktorer. Att brottsligheten är känd – eller till och med godtagen – av företagsledningen kan dock utgöra ett skäl för en högre företagsbot. (Se prop. 2005/06:59 s. 35 och 62.)

16. Att skadan eller faran är grundläggande faktorer vid bedömningen av vilken företagsbot som bör dömas ut är naturligt. Det bör dock observeras att skadan i ett enskilt fall kan vara förhållandevis lindrig, samtidigt som faran för en betydligt allvarligare skada har varit påtaglig. I sådana fall finns det anledning att vid bedömningen mera beakta graden av fara än den skada som faktiskt har inträffat. Med graden av fara förstås då både hur stor risk det har funnits för att en skada skulle inträffa och hur pass allvarlig skadan hade kunnat bli.

Brottslighetens omfattning och dess förhållande till näringsverksamheten

17. Bland de faktorer, förutom skadan eller faran som brottsligheten har inneburit, som ska beaktas när företagsbotens belopp bestäms finns brottslighetens omfattning och dess förhållande till näringsverksamheten.

18. Det finns i allmänhet anledning att se mer allvarligt på sådan brottslighet som har bedrivits på ett systematiskt sätt och i stor omfattning än på enstaka överträdelse av de regler som gäller. Omfattningen ska i princip bedömas oberoende av företagets storlek. Ett exempel som ges i författningskommentaren till 2006 års lagändringar är att ett utsläpp av en viss kvantitet spillolja ska bedömas lika, oberoende av om utsläppet har skett i ett stort företag eller i ett litet. Däremot, sägs det, är det ofta så att en smärre normavvikelse i ett stort företag naturligen medför att brottsligheten kan få större omfattning än en motsvarande avvikelse i ett litet företag. (Jfr p. 11, se också prop. 2005/06:59 s. 62.)

19. När det gäller brottslighetens förhållande till näringsverksamheten bör hänsyn tas till i vad mån näringsidkaren kan klandras för den aktuella brottsligheten. I detta sammanhang kan enligt förarbetena graden av åsido-

sättande av näringsidkarens skyldigheter också ha betydelse. Exempelvis torde det bedömas som försvårande om det har skett uppenbara åsidosättanden av säkerhetsföreskrifter i en särskilt riskfylld verksamhet. Vidare bör hänsyn tas till gärningsmannens ställning i företaget. (Se a. prop. s. 62.)

Betydelsen av tidigare ålagd företagsbot

20. Enligt förarbetena bör återfall, dvs. det förhållandet att den som ska åläggas företagsbot tidigare har fått en företagsbot, normalt sett vara en viktigare faktor vid bestämmandet av företagsbotens belopp än den är när straff ska mätas ut för brott av en enskild person. Detta hänger samman med att tidigare brottslighet kan få betydelse vid påföljdsbestämningen även på andra sätt än genom ett skärpt straff, exempelvis genom ett strängare påföljdsval. En tidigare företagsbot ska beaktas endast i försvårande riktning. Att sätta en företagsbot lägre än som annars hade bort ske med argumentet, att näringsidkaren inte tidigare har ålagts företagsbot, bör alltså inte komma i fråga. (Se prop. 2005/06:59 s. 35 f.)

21. Inte heller bör det förhållandet att näringsidkaren tidigare har ålagts företagsbot alltid föranleda att företagsboten sätts högre. När det gäller större företag, där riskerna för att det förekommer upprepade överträdelser är större, kan det t.ex. inte komma i fråga att alltid i skärpande riktning beakta att företaget tidigare har ålagts företagsbot. I större företag bör normalt tidigare företagsbot beaktas bara om denna har ålagts för likartade överträdelser i samma del av verksamheten. (Se a. prop. s. 35 f.)

Allmänt om Åklagarmyndighetens riktlinjer

22. Lagändringarna år 2006 innebar bl.a. att det blev möjligt för åklagare att ålägga företagsbot genom strafföreläggande. Den begränsningen gäller dock

att företagsbot genom strafföreläggande inte får bestämmas till högre belopp än 500 000 kr (se 48 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken). Tanken bakom reformen i denna del var att en förenkling av reglerna för åläggande av företagsbot skulle göra systemet med företagsbot till ett mera praktiskt användbart verktyg mot brott som begås i näringsverksamhet. Till bemötande av de invändningar mot förslaget som hade rests i lagstiftningsärendet, och som gick ut på att det kunde vara olämpligt att införa en möjlighet att ålägga företagsbot genom strafföreläggande innan en fast domstolspraxis hade utbildats på området, uttalades i förarbetena att strafföreläggandeinstitutet är väl anpassat till den stora majoritet av förhållandevis lindriga brott som talan om företagsbot torde komma att grundas på. Det framhölls också dels att företagsbot regelmässigt torde kunna utmätas enligt tämligen schablonmässiga grunder där gärningens objektiva karaktär står i centrum, dels att Åklagarmyndigheten och riksåklagaren har möjlighet att utfärda allmänna råd och anvisningar som behövs för att enhetlighet och följdriktighet vid åklagarnas rättstillämpning ska kunna uppnås. (Se prop. 2005/06:59 s. 51 f.)

23. I mars 2013 har Riksenheten för miljö- och arbetsmiljömål inom Åklagarmyndigheten fastställt riktlinjer av det slag som nämndes i förarbetena (Företagsbot och straff – riktlinjer avseende belopp och straffmätning vid miljö- och arbetsmiljöbrott). Riktlinjerna, som har ersatt tidigare inom Åklagarmyndigheten framtagna riktlinjer av liknande slag, avser i huvudsak brott mot miljöbalken, men tar också upp arbetsmiljöbrott och brott mot arbetsmiljölagen.

Allmänt om regleringen av arbetsmiljöbrott

24. Bestämmelsen om arbetsmiljöbrott finns i 3 kap. 10 § brottsbalken. Den innebär att om någon har gjort sig skyldig till vållande till annans död (3 kap.

7 §), vållande till kroppsskada eller sjukdom (3 kap. 8 §) eller framkallande av fara för annan (3 kap. 9 §) genom att uppsåtligen eller av oaktsamhet ha åsidosatt vad som i enlighet med arbetsmiljölagen (1977:1160) har ålegat henne eller honom till förebyggande av ohälsa eller olycksfall så ska han eller hon dömas för arbetsmiljöbrott till det straff som föreskrivs i de angivna bestämmelserna. Det ska påpekas att uppsåt till ett åsidosättande av ett åliggande enligt arbetsmiljölagen inte i sig innebär att det är fråga om ett uppsåtligt brott mot liv eller hälsa. Det finns också anledning att framhålla att i hänvisningen till arbetsmiljölagen innefattas även författningar som anknyter till den lagen, t.ex. arbetsmiljöförordningen (1977:1166), och föreskrifter som har utfärdats med stöd av lagen och förordningen. (Se Nils-Olof Berggren m.fl., *Brottsbalken. En kommentar*, maj 2012, BrB 3:10 s. 2 och 4.)

25. Straffskalan för arbetsmiljöbrott som består i vållande till annans död är fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter. Är brottet grovt är straffskalan fängelse lägst ett och högst sex år. Straffskalan för arbetsmiljöbrott som består i vållande till kroppsskada eller sjukdom är böter eller fängelse i högst sex månader eller, om brottet är grovt, fängelse i högst fyra år. Straffskalan för arbetsmiljöbrott som består i framkallande av fara för annan är böter eller fängelse i högst två år.

Närmare om innehållet i Åklagarmyndighetens riktlinjer

26. I fråga om arbetsmiljöbrott anges i Åklagarmyndighetens riktlinjer att företagsboten vid dödsfall, dvs. vid arbetsmiljöbrott genom vållande till annans död, bör vara lägst en miljon kr (vilket innebär att företagsbot då inte kan åläggas genom strafföreläggande; se p. 22).

27. För arbetsmiljöbrott genom vållande till kroppsskada eller sjukdom av normalgraden anges olika nivåer på företagsboten efter hur pass allvarlig skada som har inträffat enligt följande.

- 400 000 kr – 1 000 000 kr om det har rört sig om allvarlig skada, exempelvis ”betydande invalidisering, betydande förlust av kroppsdelar/funktioner eller annars svår skada med lång konvalescens eller bortfall av framtida arbetsförmåga”.
- 200 000 kr – 400 000 kr om det har rört sig om skada av normalgraden, exempelvis ”frakturer, svårare sår/muskelskador, skada på inre organ, vanställning, lång sjukskrivning”.
- 100 000 kr – 200 000 kr om det har rört sig om lindrig skada (som anges vara skada som inte är ringa), exempelvis ”fingerfrakturer, sårskador, kotkompressioner, beaktansvärd sjukskrivning”.

28. För arbetsmiljöbrott, som är grovt, genom vållande till kroppsskada, grovt brott, anges följande nivåer på beloppen.

- 800 000 kr – 1 400 000 kr vid allvarlig skada.
- 500 000 kr – 800 000 kr vid skada av normalgraden.
- 300 000 kr – 500 000 kr vid skada som, utan att vara ringa, är lindrig.

Kriterierna för vad som utgör allvarlig skada etc. är desamma som beträffande arbetsmiljöbrott av normalgraden.

29. Som en kommentar till de förhöjda beloppen vid grova brott anges i riktlinjerna följande. ”Andra stycket till 3:8 anger vilka omständigheter som särskilt skall beaktas vid bedömningen om grovt brott. Kvalifikationsgrunderna tar delvis sikte på en annan typ av försvårande omständigheter än de som enligt BrB 36:9 skall beaktas vid företagsbotens bestämmande. Det finns därför inte någon absolut eller omedelbar koppling mellan bedömningen grovt brott och en högre företagsbot. Normalt präglas dock det grova brottet av sådana kvalificerade gärningsomständigheter som motiverar en i förhållande till brott av normalgraden högre företagsbot.”

30. För arbetsmiljöbrott genom framkallande av fara för annan anges att företagsboten vid livsfara bör vara minst 400 000 kr och vid fara för svår kroppsskada minst 200 000 kr.

31. För brott mot arbetsmiljölagen i form av ”avsaknad av arbetsmiljöplan” anges företagsboten till 25 000 kr.

32. I riktlinjerna finns också ett avsnitt som tar upp s.k. kompletteringsfaktorer avseende företagsbotens storlek. Det anges att olika faktorer kan påverka brottets straffvärde och också bör, beroende på omständigheterna i det särskilda fallet, påverka företagsbotens belopp. Faktorer som alltid bör medföra en höjning av företagsbotens storlek i förhållande till nivåerna i riktlinjerna (se p. 26 – 31) är bl.a. om det har varit fråga om grov oaktsamhet (”medvetet risktagande eller objektivt sett grov avvikelse från aktsamhetskravet”) och om det har förelegat fara för påtagligt svårare skada än den som har inträffat.

33. Slutligen anges i riktlinjerna att näringsidkarens ekonomiska förutsättningar enligt förarbetena i princip inte ska beaktas när företagsbot bestäms. Om det ändå finns anledning till det, t.ex. vid jämkning, så kan enligt riktlinjerna näringsidkarens omsättning, vinst, fria egna kapital eller antalet anställda vara faktorer som kan ges betydelse.

Slutsats beträffande betydelsen av Åklagarmyndighetens riktlinjer

34. Åklagarmyndighetens riktlinjer i deras nuvarande form och i tidigare utformningar har i flera fall godtagits av domstolarna som en utgångspunkt för bedömningen av företagsbotens storlek (se t.ex. Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 22 oktober 2009 i mål B 417-09, Göta hovrätts dom den 12 januari 2010 i mål B 1646-09, Hovrätten för Övre Norrlands dom den 3 mars 2011 i mål B 818-10, Svea hovrätts dom den 15 november 2011

i mål B 1007-11 och B 1008-11 och Hovrätten för Västra Sveriges dom den 16 december 2011 i mål B 4597-10, dvs. den dom som nu är föremål för Högsta domstolens bedömning i mål B 248-12). Riktlinjerna får därmed bedömas ha haft betydelse för den praxis som har utbildats på området. De ansluter väl till lagtexten och ligger i linje med lagstiftarens intentioner. Med de belopp som i riktlinjerna anges för olika situationer tillgodoses intresset av att företagsboten ska vara en verksam straffrättslig reaktion. Dessutom medger de ganska vida intervallen goda möjligheter för att i rättstillämpningen beakta alla relevanta omständigheter. Några avgörande invändningar kan därmed inte göras mot riktlinjerna. Dock finns det anledning att understryka vikten av de ”kompletteringsfaktorer” som tas upp sist i riktlinjerna. Särskilt bör det observeras att den faktor som riktlinjerna primärt baseras på är den skada som har orsakats genom brottet, samtidigt som bedömningen av den uppkomna faran i ett enskilt fall kan ha större betydelse för på vilken nivå som företagsboten bör ligga (se p. 16).

35. Det sagda innebär att de av Åklagarmyndigheten utfärdade riktlinjerna avseende arbetsmiljöbrott bör kunna vara en utgångspunkt för den bedömning av företagsbotens belopp som ska göras i detta fall och i de andra mål avseende arbetsmiljöbrott som Högsta domstolen nu avgör samtidigt.

Reglerna om jämkning

36. Enligt 36 kap. 10 § första stycket brottsbalken får företagsbot sättas lägre än vad som borde ha skett med tillämpning av 9 §

1. om brottet medför annan betalningsskyldighet eller särskild rättsverkan för näringsidkaren och den samlade reaktionen på brottsligheten skulle bli oproportionerligt sträng,
2. om näringsidkaren efter förmåga har försökt förebygga, avhjälpa eller begränsa de skadliga verkningarna av brottet,
3. om näringsidkaren frivilligt har angett brottet, eller

4. om det annars finns särskilda skäl för jämkning.

Jämkning vid ”sanktionskumulation”

37. Den ursprungliga regeln om jämkning, som motsvarade 36 kap. 10 § första stycket 1 brottsbalken, tog sikte framför allt på situationer då enskilda näringsidkare och mindre bolag åläggs företagsbot. Syftet med bestämmelsen var att hänsyn skulle tas till att påföljden för brottet och företagsboten i sådana fall kan drabba samma person. Genom bestämmelsen gavs utrymme för en lämplig avvägning av den samlade reaktionen på brottet (se prop. 1985/86:23 s. 72 f.). Om inte detta förhållande beaktades skulle en sorts dubbelbestraffningseffekt uppkomma, vilket skulle kunna leda till omotiverat stränga ingripanden i enskilda fall. Efter reformen år 2006 ska problemet med s.k. sanktionskumulation i stället normalt hanteras när påföljden för den enskilde bestäms. Att det i vissa fall ändå kan finnas anledning att beakta sanktionskumulation vid övervägande av om företagsbot ska dömas ut, och av hur högen i så fall ska vara, framgår av rättsfallet NJA 2012 s. 826.

38. Den nuvarande jämningsregeln i 36 kap. 10 § första stycket 1 brottsbalken innebär alltså att jämkning av företagsboten kan ske om någon annan betalningsskyldighet eller särskild rättsverkan åläggs näringsidkaren och den samlade reaktionen på brottsligheten skulle bli oproportionerligt sträng. Det kan röra sig om sanktionsavgifter, skadeståndsskyldighet eller förverkande. Regeln kan jämföras med bestämmelserna i 29 kap. 5 § första stycket 1, 4 och 5.

Jämkning på grund av ”billighetsskäl”

39. De i 36 kap. 10 § första stycket 2 och 3 brottsbalken intagna jämningsgrunderna är i princip likalydande med de s.k. billighetsskäl som finns i 29 kap. 5 § första stycket 2 och 3 och som kan leda till att den tilltalade får en

lindrigare påföljd än brottets straffvärde, dess art och den tilltalades tidigare brottslighet hade bort föranleda (se även 30 kap. 4 §). Det ska alltså kunna utgöra skäl för jämkning av företagsbot att näringsidkaren efter förmåga har försökt förebygga, avhjälpa eller begränsa de skadliga verkningarna av brottet och att han eller hon frivilligt har angett brottet. Att endast dessa bestämmelser i 29 kap. 5 § första stycket togs in i jämningsbestämmelsen i 36 kap. 10 § första stycket hindrar inte att övriga i 29 kap. 5 § första stycket angivna omständigheter kan utgöra grund för jämkning av företagsbot. Bakom den lagtekniska lösningen låg bedömningen att det särskilt är fallen då näringsidkaren har försökt förebygga, avhjälpa eller begränsa de skadliga verkningarna av brottet, och då han eller hon frivilligt har angett brottet, som kan förekomma när det gäller företagsbot. (Se prop. 2005/06:59 s. 39.) Detta innebär exempelvis att det i vissa fall kan finnas skäl för jämkning av företagsboten även vid sen lagföring (29 kap. 5 § första stycket 7). Att långsam handläggning av ett mål om företagsbot kan leda till att företagsboten sätts lägre får också anses klart (jfr NJA 2012 s. 1038 I och II).

Övriga skäl för jämkning

40. I 36 kap. 10 § första stycket 4 brottsbalken finns en mera allmänt hållen regel om jämkning. Företagsboten kan jämkas om ”det annars finns särskilda skäl för jämkning”. Därigenom kan bl.a. näringsidkarens betalningsförmåga beaktas. Förarbetena till lagstiftningen får dock tolkas så, att försiktighet ska iakttas med jämkning av en företagsbot av detta skäl. Syftet med systemet med företagsbot skulle annars delvis kunna gå förlorat. Slutsatsen blir alltså att jämkning på grund av bristande betalningsförmåga ska ske bara i rena undantagsfall. (Se prop. 2005/06:59 s. 40; se också p. 33.)

41. Ett annat ”övrigt” skäl för jämkning kan vara att det brott som har begåtts indirekt har riktat sig mot näringsidkaren (se a. prop. s. 40). Att

företagsbot inte kan förekomma i de fall då brottsligheten har varit riktad (direkt) mot näringsidkaren framgår av 36 kap. 7 § andra stycket brottsbalken.

Jämkning bör inte ske så att beloppet understiger fem tusen kr

42. Någon gräns för hur mycket företagsboten kan jämkas finns inte angiven i lagtexten. I förarbetena till de ursprungliga reglerna om företagsbot uttalas emellertid att jämkning till belopp som understiger botens minimibelopp, som då bestämdes till tio tusen kr, inte borde ske (se prop. 1985/86:23 s. 45). Frågan berördes inte i förarbetena till lagändringarna år 2006. Visserligen utvidgades tillämpningsområdet för företagsbot då, men samtidigt sänktes minsta företagsbot till fem tusen kr. Med hänsyn härtill bör jämkning inte ske så att beloppet understiger fem tusen kr. Skulle i ett enskilt fall detta belopp anses vara för högt, uppkommer frågan huruvida företagsboten ska efterges (se p. 43).

Eftergift av företagsbot

43. Enligt 36 kap. 10 § andra stycket brottsbalken får företagsbot efterges om det är särskilt påkallat av något eller några av de skäl som enligt första stycket kan leda till jämkning av boten. Bestämmelsen bör tillämpas endast i undantagsfall (se prop. 2005/06:59 s. 63). Exempel på fall som nämns i förarbetena är då ett företag blir ansvarigt i enlighet med principerna i 36 kap. 7 § första stycket 2. Detta gäller framför allt om det, trots att brottet är hänförligt till en person med särskilt ansvar, framstår som orimligt att lasta näringsidkaren för den enskildes handlande. Men också i andra situationer kan det finnas så starka skäl för jämkning att det framstår som oskäligt att ålägga företagsbot. Då ska boten efterges. (Jfr NJA 2012 s. 826.) Skäl för eftergift kan också ofta föreligga om inte boten bör anses uppgå till minst fem tusen kr (se p. 42).

Regler för domstolens prövning i mål om företagsbot

44. Riktat sig en talan om företagsbot mot någon som samtidigt är åtalad för brott gäller vanliga regler för rättegången i brottmål. Förs en talan endast om företagsbot ska enligt 2 § lagen (1986:1009) om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m. i tillämpliga delar de regler i rättegångsbalken tillämpas som gäller om åtal för brott på vilket inte kan följa svårare straff än böter. Enligt rättsfallen NJA 1995 s. 351 I och II krävs det prövningstillstånd i hovrätten i mål där det förs en särskild talan om förverkande. Det saknas anledning att göra någon annan bedömning när det i stället förs en särskild talan om företagsbot. För att hovrätten ska pröva ett mål i vilket talan förs endast om företagsbot krävs alltså att hovrätten först meddelar prövningstillstånd (se 49 kap. 13 och 14 §§ rättegångsbalken).

45. En annan fråga är vilken omfattning som hovrättens prövning ska ha i ett fall som detta, då överklagandet avser endast storleken av företagsboten. För brottmålsens del gäller enligt 51 kap. 23 a § rättegångsbalken att om tingsrätten har funnit att den tilltalade ska dömas för den åtalade gärningen, och domen överklagas bara beträffande något annat än denna fråga, så ska hovrätten pröva frågan endast i vissa mer speciella situationer som närmare anges i paragrafen (när det föreligger s.k. genombrottsrekvisit). Varken i lagtexten eller i förarbetena till den bestämmelsen, eller i förarbetena till reglerna i lagen om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m., anges vad som ska gälla i ett fall då en fråga om företagsboten överklagas avseende annat än den gärning som ligger till grund för företagsboten. (Se prop. 1988/89:95, jfr även prop. 1986/87:6 och NJA II 1947 s. 57 ff.)

46. Visserligen stämmer lagtextens ordalydelse – det talas om att den tilltalade ska dömas för den åtalade gärningen – inte särskilt väl med situationen då det ska prövas om företagsbot ska åläggas och till vilket belopp som

boten i så fall ska bestämmas. I en sådan rättegång är det ju inte fråga om att någon är åtalad för en brottslig gärning. I stället rör det sig om en talan om en särskild rättsverkan. Det finns också allmänt sett skäl för en försiktig hållning när det gäller inskränkningar av rätten till överprövning (se NJA 1996 s. 557 och NJA 2011 s. 421). Men om regeln i 51 kap. 23 a § rättegångsbalken inte var tillämplig i de nu avsedda fallen skulle det uppstå en omotiverad skillnad i förhållande till de fall då en fysisk person, som samtidigt har dömts för brott och ålagts företagsbot, överklagar både påföljden för brottet och åläggandet av företagsbot. I fall av detta slag, där föreskriften i 51 kap. 23 a § blir direkt tillämplig på hovrättens prövning av skuldfrågan beträffande brottet, kan ju hovrätten inte gärna ha att göra en mera omfattande prövning av skuldfrågan i företagsbotsdelen.

47. Slutsatsen måste bli att bestämmelsen i 51 kap. 23 a § rättegångsbalken ska ha motsvarande tillämpning när en fråga om företagsbot överklagas avseende annat än den gärning som ligger till grund för företagsboten. (Jfr också 55 kap. 15 § första stycket 2.) Det som lägre rätt har kommit fram till i fråga om att det brott som ligger till grund för talan om företagsbot har begåtts, ska alltså prövas endast om det föreligger något genombrottsrekvisit enligt 51 kap. 23 a §. Däremot ska högre rätt pröva om övriga förutsättningar enligt 36 kap. 7 § brottsbalken för företagsbot är uppfyllda.

Ett arbetsmiljöbrott har begåtts i bolagets verksamhet

48. I enlighet med hovrättens i den delen inte överklagade dom har det i bolagets verksamhet begåtts ett arbetsmiljöbrott bestående i vållande till kroppsskada. Brottet är av normalgraden.

Förutsättningarna för företagsbot är uppfyllda

49. För det begångna brottet är det föreskrivet strängare straff än penningböter. Brottet har begåtts i utövningen av näringsverksamhet. Bolaget har inte gjort vad som skäligen har kunnat krävas för att förebygga brottsligheten. Förutsättningarna för åläggande av företagsbot är därmed uppfyllda.

De närmare omständigheterna i detta fall

50. LÖ hade varit anställd hos bolaget bara några dagar innan han fick i uppdrag att tillsammans med två andra personer tömma en cistern med s.k. mesa, som innehåller svaglut och är ett frätande ämne. LÖ och en av de andra personerna tog sig in i cisternen. Där spolade LÖ vatten på cisternens väggar. Då rasade mesa ned från väggarna i sådan mängd att LÖ kom att ha mesa upp till midjan. Mesa rann också in i stövlarna. LÖ fick brännskador som omfattade 14 procent av hudytan. Benen fick opereras och hud transplanteras. LÖ vistades på sjukhus i fyra – fem veckor. De skador som han fick har resulterat i att han har blivit känslig för kyla och värme.

51. Av utredningen framgår att bolaget har saknat rutiner för bedömning av riskerna med arbetet och inte heller har gjort någon riskbedömning, att bolaget har underlåtit att vidta de åtgärder som hade behövts för att förhindra olyckan, att bolaget inte tillräckligt har upplyst LÖ om riskerna med arbetet och om hur arbetet skulle utföras och att bolaget har försummat att ge instruktioner om den skyddsutrustning som hade behövts.

Frågan i målet

52. Hovrätten har bestämt företagsboten till 300 000 kr. Frågan i målet är om boten bör bestämmas till detta belopp, eller om beloppet bör sättas lägre.

Bestämmande av företagsbotens storlek enligt 36 kap. 9 § brottsbalken

53. Det arbetsmiljöbrott som har begåtts inom bolaget utgörs alltså av vållande till kroppsskada, dvs. ett oaktsamhetsbrott. Oaktsamheten var omedveten. Brottet är av normalgraden. Som omständigheterna framstår i detta mål motsvarar straffvärdet ett tämligen högt bötesstraff.

54. De skador som LÖ fick kan långtifrån betraktas som lindriga. Det rör sig dock inte om vad som enligt Åklagarmyndighetens riktlinjer innefattas i ”allvarlig” kroppsskada, dvs. ”betydande invalidisering, betydande förlust av kroppsdelar/funktioner eller annars svår skada med lång konvalescens eller bortfall av framtida arbetsförmåga”. Skadorna som sådana får därmed bedömas som varken lindriga eller allvarliga, utan av normalgraden.

55. Med hänsyn till vad som är känt om händelseutvecklingen vid arbetet med cisternen kan konstateras att det var fråga om ett mycket riskfyllt arbete. Hade LÖ exempelvis förlorat fotfästet när mesan rann ner från cisternens väggar hade risken varit stor för att han skulle ha fått mycket allvarliga frätskador. Den klara risk som fanns för att skadorna skulle bli betydligt allvarligare än de blev talar för att företagsboten bör sättas högre än som motiveras av de skador som faktiskt inträffade.

56. Det var en person i ledande ställning inom bolaget som gav LÖ och hans arbetskamrater uppdraget att utföra arbetsuppgiften. Det har emellertid inte kommit fram att rengöring av cisterner var en central del i bolagets

näringsverksamhet, även om det hade förekommit tidigare att man hade utfört sådant arbete.

57. LÖ fick vissa muntliga instruktioner inför arbetet. Det får också godtas att det har funnits skriftliga sådana. Bolaget har emellertid inte sett till att LÖ har blivit tillräckligt informerad om hur arbetet skulle bedrivas och om de risker som var förknippade med det. LÖ var nyanställd och de övriga anställda hade inte heller någon erfarenhet av denna typ av arbete. Den skyddsutrustning som LÖ försågs med var klart otillräcklig för ändamålet.

58. De nu angivna omständigheterna talar för en högre företagsbot än den som hovrätten har bestämt. Företagsboten borde vid tillämpning av 36 kap. 9 § brottsbalken ha bestämts till 400 000 kr.

Bör företagsboten jämkas eller annars sättas lägre?

59. Bolaget har begärt att företagsboten ska jämkas eftersom skadan inte skulle ha blivit så allvarlig som den blev, om LÖ hade gått ut ur cisternen när han blev uppmanad att göra det. Något medvållande från LÖs sida har det emellertid inte varit fråga om. Ansvar för det inträffade ligger i stället helt på bolaget.

60. Bolaget har också åberopat sin ansträngda ekonomi som skäl för jämkning. Vad bolaget har anfört i denna del är inte tillräckligt för att jämkning ska ske.

61. Som har framgått av det föregående kan företagsboten jämkas om det har gått lång tid sedan den händelse, som föranleder företagsboten, inträffade. Företagsboten kan också bli lägre om det har varit fråga om långsam handläggning (se p. 39).

62. Den aktuella händelsen ägde rum i september 2008. Talan om företagsbot väcktes i februari 2010. Tingsrätten meddelade dom i oktober samma år och hovrätten dömde i målet i april 2011. Det kan inte riktas någon anmärkning mot dessa handläggningstider. Handläggningen i Högsta domstolen har i viss mån dragit ut på tiden. Målet kom in till domstolen i maj 2011. När dom nu meddelas har det gått nästan tre år. Handläggningen av målet har emellertid fördröjts av den anledningen, att det av prejudikatskäl har varit angeläget att avgöra målet samtidigt med tre andra mål rörande företagsbot. Alla dessa kom in till Högsta domstolen under år 2012, det yngsta i april det året. I förhållande till det målet har prövningen i Högsta domstolen inte tagit alltför lång tid. Inte heller kan man tala om att det har rört sig om sen lagföring. Detta innebär att det inte finns grund för jämkning enligt 36 kap. 10 § första stycket 4 (och 29 kap. 5 § första stycket 7) brottsbalken av företagsbotens belopp eller skäl för kompensation för långsam handläggning. (Se NJA 2012 s. 1038 I och II.)

63. Inte heller några andra skäl för jämkning har kommit fram.

Högsta domstolens slutsats

64. Med nu angivna utgångspunkter borde företagsboten ha bestämts till 400 000 kr. Eftersom endast bolaget har överklagat hovrättens dom kan emellertid det av hovrätten bestämda beloppet inte höjas (jfr 51 kap. 25 § och 55 kap. 15 § rättegångsbalken). Det innebär att hovrättens domslut ska fastställas.

Ersättning till försvararen och återbetalningsskyldighet

65. Det har inte kommit fram något skäl för nedsättning av den återbetalningsskyldighet avseende försvararkostnader som tingsrätten och hovrätten har beslutat om.

66. Den ersättning som försvararen har begärt i Högsta domstolen är skälig.

67. Högsta domstolens dom ska enligt 31 kap. 10 § rättegångsbalken anses som fällande. Enligt huvudregeln i 31 kap. 1 § ska bolaget därför ersätta kostnaden i Högsta domstolen för försvararen.

I avgörandet har deltagit: justitieråden Ella Nyström, Ingemar Persson,
Martin Borgeke (referent), Lars Edlund och Anders Eka
Föredragande justitiesekreterare: Charlotte Edvardsson